

Pierre Carlier

Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΚΟΣΜΟΣ ΤΟΝ 4ο π.Χ. ΑΙΩΝΑ

ΜΕΧΡΙ ΤΟ ΘΑΝΑΤΟ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ

ΜΕΤΑΙΧΜΙΟ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΗΣ Α. ΡΑΜΟΥ-ΧΑΨΙΑΔΗ	11
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	13
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΗΣ,	
ΑΠΟ ΤΗ ΝΙΚΗ ΕΩΣ ΤΗΝ ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟ ΕΙΡΗΝΗ	17
<i>Η νίκη της Σπάρτης</i>	17
<i>Λύσανδρος</i>	21
<i>Οι υποθέσεις της Ασίας</i>	25
<i>Η ενθρόνιση του Αγησίλαου και η συνωμοσία του Κινάδωνα</i>	29
<i>Η εκστρατεία του Αγησίλαου στην Ασία</i>	35
<i>Ο Κορινθιακός πόλεμος</i>	37
<i>Η Ανταλκίδειος ειρήνη</i>	40
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΣΠΑΡΤΙΑΤΙΚΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ,	
ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΤΑΛΚΙΔΕΙΟ ΕΙΡΗΝΗ	
ΜΕΧΡΙ ΤΗ ΜΑΧΗ ΤΩΝ ΛΕΥΚΤΡΩΝ	47
<i>Η εγκαθίδρυση της σπαρτιατικής Αρχής στην Ελλάδα</i>	47
<i>Ο πόλεμος εναντίον της Ολύνθου</i>	48
<i>Η κατάληψη της Καδμείας</i>	49
<i>Η απελευθέρωση της Θήβας</i>	52
<i>Σφοδρίας</i>	53
<i>Η Β' Αθηναϊκή Συμμαχία</i>	56
<i>Η Σπάρτη, η Αθήνα και η Θήβα από το 377 έως το 371</i>	60
<i>Λεύκτρα</i>	66
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3 Η ΗΓΕΜΟΝΙΑ ΤΗΣ ΘΗΒΑΣ	69
<i>Ιάσων</i>	70

	<i>Η επέμβαση της Θήβας στην Πελοπόννησο</i>	72
	<i>Η δυναμική πολιτική του Επαμεινώνδα</i>	76
	<i>Η αποτυχία της ειρήνης του 367</i>	78
	<i>Ο ανταγωνισμός της Θήβας και της Αθήνας στη θάλασσα</i>	79
	<i>Θήβα και Πελοπόννησος. Η μάχη της Μαντινείας</i>	81
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4	<i>Η ΑΝΟΔΟΣ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΟΥ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ (360-346)</i>	87
	<i>Η Μακεδονία πριν από τον Φίλιππο</i>	87
	<i>Οι αρχές της βασιλείας του Φίλιππου (360-357)</i>	91
	<i>Ο Συμμαχικός πόλεμος</i>	95
	<i>Εύβουλος</i>	97
	<i>Οι αρχές του Γ' Ιερού πολέμου (357-352)</i>	103
	<i>Οι υποθέσεις της Θράκης. Ο Φίλιππος στα Στενά</i>	108
	<i>Ο Α' Φιλιπικός του Δημοσθένη</i>	110
	<i>Ο πόλεμος της Ολύνθου</i>	112
	<i>Η ειρήνη του Φιλοκράτη. Πρώτες συζητήσεις</i>	115
	<i>Η ειρήνη του Φιλοκράτη. Συζητήσεις στην Αθήνα</i>	119
	<i>Η ειρήνη του Φιλοκράτη. Η δεύτερη αθηναϊκή πρεσβεία και η παράδοση των Φωκέων</i>	121
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5	<i>Η ΕΓΚΑΘΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΗΣ ΗΓΕΜΟΝΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (346-334)</i>	127
	<i>Οι κύριοι άξονες της πολιτικής του Φίλιππου</i>	127
	<i>Ο Φίλιππος και η Αθήνα από το 346 μέχρι το 340</i>	134
	<i>Η υπόθεση της Άμφισσας</i>	140
	<i>Η κατάληψη της Ελάτειας</i>	
	<i>και η συμμαχία ανάμεσα στην Αθήνα και τη Θήβα</i>	142
	<i>Η Χαιρώνεια και η ειρήνη του Δημάδη</i>	145
	<i>Η Κορινθιακή Συμμαχία</i>	147
	<i>Η αυλή της Μακεδονίας</i>	
	<i>στα τέλη της βασιλείας του Φίλιππου (338-336)</i>	150
	<i>Οι αρχές της βασιλείας του Αλέξανδρου</i>	155
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6	<i>Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ ΤΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟ</i>	159
	<i>Η Περσική Αυτοκρατορία τις παραμονές της κατάκτησης του Αλέξανδρου</i>	160

	<i>Η κατάκτηση του μεσογειακού τμήματος της Περσικής Αυτοκρατορίας</i>	166
	<i>Ο Αλέξανδρος στην καρδιά της Περσικής Αυτοκρατορίας</i>	171
	<i>Ο πόλεμος στις άνω σατραπείες</i>	176
	<i>Ο Αλέξανδρος στην Ινδία</i>	180
	<i>Η επιστροφή του Αλέξανδρου στη Μεσόγειο</i>	182
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7	Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ ΤΟΝ 4ο Π.Χ. ΑΙΩΝΑ	191
	<i>Η κερχηδονιακή εισβολή</i>	194
	<i>Η κατάληψη της εξουσίας από τον Διονύσιο των Συρακουσών</i>	197
	<i>Η εδραίωση της τυραννίδας</i>	201
	<i>Ο δεύτερος πόλεμος εναντίον της Κερχηδόνας</i>	203
	<i>Ο Διονύσιος εναντίον του Κοινού των Ιταλιωτών</i>	207
	<i>Η θαλάσσια ηγεμονία του Διονύσιου</i>	209
	<i>Η τυραννίδα του Διονύσιου και οι συζητήσεις για την τυραννίδα τον 4ο αιώνα</i>	211
	<i>Διονύσιος ο Νεότερος, Δίων και Πλάτων</i>	215
	<i>Ο Τιμολέων και το έργο του</i>	219
	<i>Η νότια Ιταλία από το 357 μέχρι το 323</i>	222
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8	ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 4ο Π.Χ. ΑΙΩΝΑ	225
	<i>Νομική θέση</i>	226
	<i>Δούλοι</i>	227
	<i>Οι γυναίκες</i>	235
	<i>Μεταξύ των ελεύθερων ανδρών: πολίτες και μη πολίτες</i>	241
	<i>Πλούσιοι και φτωχοί στην Αθήνα τον 4ο αιώνα</i>	247
	<i>Οι πλούσιοι</i>	247
	<i>Οι φτωχοί</i>	251
	<i>Οι μεσαίες τάξεις</i>	253
	<i>Μπορούμε να μιλήσουμε για μια οικονομική και κοινωνική κρίση κατά τον 4ο αιώνα;</i>	254
	<i>Η περίπτωση της Αθήνας</i>	254
	<i>Πέρα από την Αθήνα</i>	257
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9	ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΝ 4ο Π.Χ. ΑΙΩΝΑ	261
	<i>Τα μέρη της πολιτείας σύμφωνα με τον Αριστοτέλη</i>	262

Οι θεσμοί της Αθήνας	264
Η πολιτική ζωή στην Αθήνα τον 4ο αιώνα	272
Η πολιτική ζωή στη Σπάρτη	279
Η στάσις	282
Η πολιτική σκέψη του 4ου αιώνα. Συζητήσεις για τη βασιλεία	286
Το φαινόμενο της μοναρχίας τον 4ο αιώνα	300
Δίπλα και πάνω από τις πόλεις	302

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Σχετικά με τον ελληνικό πολιτισμό του 4ου αιώνα	309
---	-----

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

Συνοπτικό χρονολόγιο	325
Χάρτες	333
Σημείωμα της μεταφράστριας και του επιστημονικού επιμελητή	343
Πηγές της ελληνικής ιστορίας του 4ου π.Χ. αιώνα	345
Βιβλιογραφία	359
Ευρετήριο πηγών	369
Ευρετήριο προσώπων και θεοτήτων	375
Ευρετήριο τοπωνυμίων και εθνικών ονομάτων	385
Ευρετήριο θεμάτων	393

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

«Μεγαλείο και παρακμή»: αυτό το ιστορικό σχήμα, που ανέπτυξε ευφυώς ο Μοντεσκιέ σε σχέση με τη Ρώμη, έχει χρησιμοποιηθεί συχνά στην ιστορία των ελληνικών πόλεων. Για πολλούς ιστορικούς ο αιώνας του Περικλή χαρακτηρίζει το απόγειο όχι μόνο της αθηναϊκής δημοκρατίας, αλλά και της ελληνικής πόλης γενικότερα και του ελληνικού πολιτισμού σε όλες τις εκφάνσεις του. Τον επόμενο, τον 4ο αιώνα, ο κόσμος των ελληνικών πόλεων γνωρίζει μια σοβαρή «κρίση» οικονομική, κοινωνική, πολιτική, θρησκευτική και πολιτιστική. Η ήττα στη Χαιρώνεια το 338 ήταν η εύλογη συνέπεια αυτής της πολύμορφης παρακμής. Οι κατακτήσεις του Φίλιππου και του Αλέξανδρου επέτρεψαν την αντικατάσταση της μικρής «πόλεως» –μορφή οργάνωσης ιστορικά ξεπερασμένης– από το ελληνοιστικό μοναρχικό Κράτος. Αυτό το τελευταίο με τη σειρά του ετοίμασε το δρόμο για τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία και το χριστιανισμό.

Αυτή η ερμηνεία, η οποία άνετα εντάσσεται στο πλαίσιο μιας διαλεκτικής θεώρησης της Ιστορίας εγγελιανής έμπνευσης, έχει συχνά υποστηριχθεί από τους ιστορικούς του 19ου και του 20ού αιώνα.

Αρκετές και έντονες αντιρρήσεις μπορούν να διατυπωθούν εναντίον αυτής της θεωρίας. Η πρώτη αφορά την ίδια την έννοια της κρίσης: αναφερόμενος στον ιατρικό ορισμό της «κρίσης» από τον Littré, ο Ed. Will παρατηρεί ότι μια κρίση που διαρκεί έναν αιώνα δεν αποτελεί πλέον κρίση, αλλά «χρόνια ασθένεια». Κατά δεύτερον, επιγραφικοί, όπως ο Louis Robert και ο Philippe Gauthier, έχουν επισημάνει ότι η πλειοψηφία των ελληνικών πόλεων είχε έντονη πολιτική ζωή κατά τον 3ο αιώνα και ότι η «δημοκρατία» ήταν το πιο διαδεδομένο πολίτευμα (συχνά βέβαια σε μια

μορφή αρκετά διαφορετική από την αθηναϊκή δημοκρατία της κλασικής εποχής)· είναι, επομένως, υπερβολικό να μιλάμε για την «επιθανάτια αγωγή της πόλεως» ή για το «τέλος της δημοκρατίας» κατά τον 4ο αιώνα. Κυρίως, μια απόλυτη εμμονή στην «κρίση» οδηγεί στην εσφαλμένη υπεραπλούστευση της ιστορίας του 4ου αιώνα και στο να παραβλέπουμε τη διαφορά του χρόνου και του τόπου, με άλλα λόγια τις ακριβείς συνθήκες και τις τοπικές διαφοροποιήσεις.

Ο 4ος αιώνας παίρνει συχνά τη μορφή ενός σχήματος: κρίση οικονομική, πολιτική, θρησκευτική κτλ. Τα πολυάριθμα γεγονότα ενός αιώνα γόνιμου σε νέες εξελίξεις αντιμετωπίζονται συνοπτικά: πολλοί ιστορικοί δεν βλέπουν σε αυτά παρά ασήμαντα επεισόδια στα οποία είναι άσκοπο να επιμείνει κανείς, θεωρώντας το μείζον γεγονός της παρακμής ως το μόνο που αξίζει εκτενή ανάλυση. Πάντοτε και παντού ο 4ος αιώνας αποτιμάται βάσει ενός μοναδικού φαινομένου του οποίου η σπουδαιότητα επισκιάζει όλα τα υπόλοιπα.

Η επιλογή μιας τέτοιας προσέγγισης εξηγείται εν μέρει από τις σχετικές με τον 4ο αιώνα πηγές. Χάρη στους ρήτορες και τις επιγραφές διαθέτουμε πολύ πιο πλούσιες πηγές για την οικονομία, την κοινωνία, το δίκαιο και την πολιτική ζωή (κυρίως στην Αθήνα) συγκριτικά με τον 5ο αιώνα· από την άλλη, στερούμαστε ενός κατευθυντήριου νήματος για την ιστορία του 4ου αιώνα, παρόμοιου με τον «Πελοποννησιακό πόλεμο» του Θουκυδίδη, που να μας παρέχει ταυτόχρονα μία ακριβή αφήγηση των διπλωματικών και στρατιωτικών γεγονότων και μία εύληπτη ερμηνεία των συγκρούσεων και των διακυβευμάτων τους.

Κι εμείς επιχειρήσαμε επίσης να αντλήσουμε από τον σχετικό πλούτο των πηγών για τον 4ο αιώνα για να σχηματίσουμε μια εικόνα όσο το δυνατόν πιο αντιπροσωπευτική για τις κοινωνίες και τα πολιτικά συστήματα. Αυτή η ανάλυση δεν αποκαλύπτει με βεβαιότητα, παρά μόνο σπάνια, μια προϊούσα κάμψη σε σύγκριση με τον 5ο αιώνα· πολύ πιο συχνά σχηματίζουμε την εντύπωση μιας μονιμότητας ενώ ακόμα συχνότερα δεν μπορούμε να μιλήσουμε για μια ενδεχόμενη εξέλιξη, εξαιτίας της έλλειψης ανάλογων στοιχείων για τον 5ο αιώνα.

Θελήσαμε επίσης να παρουσιάσουμε μία σχετικά ακριβή ανάλυση της «γεγονοτολογικής ιστορίας» του 4ου αιώνα. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε –χάρη στις επιγραφές, τους ρήτορες, τον Ξενοφώντα ή τον Διόδω-

ρο– είναι διάσπαρτες, κάποιες φορές ασαφείς και συχνά ύποπτες, αλλά σχετικά άφθονες. Εναπόκειται στον σύγχρονο ιστορικό να τις συγκεντρώσει, να τις αναλύσει και να τις ερμηνεύσει. Εξαιρέτοι ιστορικοί –ο βρετανός Grote στα μέσα του 19ου αιώνα, ο γερμανός Beloch στις αρχές του 20ού αιώνα– έχουν ήδη παρουσιάσει πολύ αναλυτικές και κριτικές ιστορικές αφηγήσεις των γεγονότων του 4ου αιώνα. Θεωρήσαμε ότι η αύξηση του πλήθους των πηγών (κυρίως χάρη στην επιγραφική και την αρχαιολογία) καλούσε σε μια εκ νέου ιστορική ανάλυση. Ταυτόχρονα, επιχειρήσαμε να συμπληρώσουμε ένα κενό: ο αναγνώστης δεν διαθέτει μια πρόσφατη πολιτική ιστορία του 4ου αιώνα. Η ελληνική ιστορία του 4ου αιώνα έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον όσον αφορά την ανάλυση των διεθνών σχέσεων. Μερικά παραδείγματα είναι αρκετά. Η ολοφάνερα απόλυτη και απεριόριστη δύναμη της Σπάρτης την επαύριο του θριάμβου της εις βάρος της Αθήνας κλονίστηκε πολύ γρήγορα· οι ελληνικές πόλεις επιχειρούν επανειλημμένα, παρά τις αποτυχίες τους, να καθιερώσουν μια γενική και διαρκή ειρήνη· οι Αθηναίοι προσπαθούν να παραμείνουν μια μεγάλη δύναμη σταθμίζοντας με ακρίβεια τις στρατιωτικές και οικονομικές τους δυνατότητες.

Η διαίρεση της αρχαίας ιστορίας σε «αιώνες προ Χριστού» είναι εντελώς αυθαίρετη. Συμβαίνει το τέλος του 5ου αιώνα να αντιστοιχεί στην ήττα της Αθήνας (405), στην παράδοσή της και στο ολιγαρχικό πραξικόπημα των Τριάκοντα (404), και στην αποκατάσταση έπειτα της δημοκρατίας (403). Αρχίζουμε, συνεπώς, την αφήγηση της ιστορίας της Ελλάδας στο χώρο του Αιγαίου από το 405, αλλά, καθώς πολλές θεμελιώδεις αλλαγές χρονολογούνται από τον Πελοποννησιακό πόλεμο, θα οδηγηθούμε σε συχνές επιστροφές στο παρελθόν. Η χρονολογία 405 δεν έχει την ίδια σημασία στην ιστορία της ελληνικής Δύσης: ξεκινάμε λοιπόν τη μελέτη της Σικελίας και της Μεγάλης Ελλάδας από το 413, την επαύριο της νίκης των Συρακουσών εναντίον της Αθήνας.

Η επιλογή ενός χρονολογικού ορίου μεταξύ του «4ου αιώνα» και της «ελληνιστικής εποχής» είναι πιο λεπτή υπόθεση. Ορισμένοι εκτιμούν ότι η ιστορία της κλασικής Ελλάδας τελειώνει με την άνοδο του Φίλιππου στο θρόνο της Μακεδονίας το 360, όταν αρχίζει να επιβάλλεται ως διαιτητής στις ελληνικές υποθέσεις (το 350 ή το 346) ή με τη μάχη της Χαϊρώνειας

το 338. Επιλέξαμε να συνεχίσουμε την αφήγησή μας μέχρι το 323 για να τονίσουμε ότι η μάχη της Χαιρώνειας, σύμφωνα με εμάς, δεν σηματοδοτεί το τέλος της ιστορίας των ελληνικών πόλεων. Από την άλλη, είναι πιθανόν η υιοθέτηση του βασιλικού τίτλου από τους διαδόχους (306) ή η μάχη της Ιψού (301) να υπήρξαν εξίσου σημαντικές ιστορικές καμπές όσο και ο θάνατος του Αλέξανδρου. Ολοφάνερα, ο θάνατος του κατακτητή δεν είναι λιγότερο αποφασιστική χρονολογία. Η επιλογή να σταματήσουμε την αφήγηση στο θάνατο του Αλέξανδρου, τον Ιούνιο του 323, δεν θα μας αποτρέψει από το να επικαλεστούμε σε αρκετές περιπτώσεις γεγονότα λίγο μεταγενέστερα: για τις πόλεις της ελληνικής χερσονήσου, και ιδιαίτερα για την Αθήνα, το τέλος του Λαμιακού πολέμου, το φθινόπωρο του 322, οδηγεί στις αποφασιστικές αλλαγές.

Είμαι ιδιαίτερα ευτυχής που βλέπω το βιβλίο μου για τον ελληνικό κόσμο κατά τον 4ο αιώνα μεταφρασμένο στη γλώσσα του Δημοσθένη. Ευχαριστώ για τη βοήθειά τους, τους συναδέλφους και φίλους μου από την Αθήνα Νίκο Μπιργάλια, Κώστα Μπουραζέλη και Άννα Ραμού, καθώς και τους προσεκτικούς μεταφραστές μου Μαίρη Στεφάνου και Κλεάνθη Ζουμπουλάκη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

Η ηγεμονία της Σπάρτης, από τη νίκη έως την Ανταλκίδειο ειρήνη

Η νίκη της Σπάρτης

Το 432, σύμφωνα με τον Θουκυδίδη [Ι.14.1-3], ο Περικλής είχε προτρέψει τους Αθηναίους να αντιμετωπίσουν δίχως φόβο τον πόλεμο που οι Λακεδαιμόνιοι και οι σύμμαχοί τους ετοιμάζονταν να αρχίσουν εναντίον τους. Οι χερσαίες δυνάμεις των Πελοποννησίων, είχε τονίσει, δεν θα μπορούσαν να κλονίσουν τα τρία θεμέλια της αθηναϊκής δύναμης: το φόρο που επέτρεπε τη συντήρηση του στόλου, το στόλο που επέτρεπε τη διατήρηση της ηγεμονίας και την ηγεμονία που απέφερε το φόρο. Καταφεύγοντας πίσω από τα τείχη τους και διασφαλισμένοι με έναν τακτικό ανεφοδιασμό, οι Αθηναίοι θα μπορούσαν να αντέξουν απεριόριστα· με άλλα λόγια η Αθήνα δεν θα ήταν δυνατόν να χάσει τον πόλεμο, εκτός και αν διέπραττε την απερισκεψία να δεσμεύσει το στόλο της σε μακρινές επιχειρήσεις. Αυτός ο περιορισμός αποτελεί ίσως μία προειδοποίηση *post eventum*¹, εκ μέρους του Θουκυδίδη: η εκστρατεία στη Σικελία το 415-413 καταλήγει σε καταστροφή, η οποία βάζει τέλος στη ναυτική υπεροχή της Αθήνας. Οι σύμμαχοι αρχίζουν να αποστατούν. Η Σπάρτη εξοπλίζει ένα στόλο χάρη στον περσικό χρυσό: σε αντιστάθμισμα για τη βοήθεια που λαμβάνει, οφείλει να αναγνωρίσει την εξουσία του Αχαιμενίδη μονάρχη σε ολόκληρη την Ασία, συμπεριλαμβανομένων και των ελληνικών πόλεων της Ιωνίας.

Μετά το 413 ο πόλεμος διαρκεί ακόμη, για λίγο περισσότερο από οκτώ έτη, επειδή οι Πελοποννήσιοι στην πλειοψηφία τους στερούνται εμπειρίας στη θάλασσα, επειδή οι περσικές επιχορηγήσεις είναι ανεπαρκείς και σποραδικές, αλλά και επειδή οι Αθηναίοι προσπαθούν με μεγάλη ενεργητικότητα να ανασυγκροτήσουν το στόλο τους και να αποκαταστήσουν τη

1. Μετά το γεγονός, λατινικά στο πρωτότυπο. (Σ.τ.Ε.)

δύναμή τους. Οι Αθηναίοι επιτυγχάνουν επιπλέον κάποιες περιφανείς νίκες στη θάλασσα –στην Κύζικο το 410, στις Αργινούσες το 406–, αλλά τα οικονομικά μέσα φθίνουν όλο και περισσότερο. Αντίθετα, ο Κύρος ο Νεότερος, δευτερότοκος γιος του Μεγάλου Βασιλιά Δαρείου Β΄, ο οποίος εγκαθίσταται στις Σάρδεις το 407² με εξουσία ανώτερη από εκείνη όλων των σατραπών της Ανατολίας –κυρίως του Τισσαφέρνη στη Λυδία και του Φαρνάβαζου στην ελλησποντική Φρυγία– φαίνεται αποφασισμένος να εξασφαλίσει τη νίκη της Σπάρτης, ή πιο συγκεκριμένα εκείνη του σπαρτιάτη φίλου του, του Λύσανδρου (με την πρόθεση να χρησιμοποιήσει αργότερα για προσωπικό του όφελος τη στρατιωτική δύναμη που θα συγκέντρωνε ο Λύσανδρος). Όταν ο Λύσανδρος είναι *ναύαρχος*³, το 407, τα άφθονα χρηματικά ποσά που διατίθενται από τον Κύρο επιτρέπουν τη στρατολόγηση πολυάριθμων *έρετών* (κωπηλατών) και την επέκταση της ζώνης επιρροής του στόλου των Λακεδαιμονίων. Αντίθετα, ο διάδοχος του Λύσανδρου, ο Καλλικρατίδας, που δεν έχει την τύχη να είναι αρεστός στον Κύρο, στερείται χρημάτων και αντιμετωπίζει δυσκολίες· οι φίλοι του Λύσανδρου, ήδη εγκατεστημένοι στην εξουσία σε ορισμένες πόλεις της Ιωνίας, επιτυγχάνουν να επιτρέψουν οι αρχές της Σπάρτης την επιστροφή του Λύσανδρου ως επικεφαλής του στόλου· καθώς η επανάληψη της ναυαρχίας είναι απαγορευμένη, ο Λύσανδρος δεν φέρει παρά τον τίτλο του *έπιστολέα* (γραμματέα), αλλά είναι εκείνος που ασκεί την ανώτατη διοίκηση του πελοποννησιακού στόλου κατά τη διάρκεια των ετών 405 και 404. Η συνεργασία ανάμεσα στον Λύσανδρο και τον Κύρο ξαναρχίζει ακόμα πιο ενεργά, σε σημείο ώστε ο Κύρος να εμπιστεύεται στον Λύσανδρο τη διαχείριση του θησαυρού του, όταν εκείνος πρέπει να επιστρέψει στο πλευρό του πατέρα του (στις αρχές του καλοκαιριού του 405). Ο Λύσανδρος αναλαμβάνει επιχειρήσεις στον Ελλήσποντο, για να εμποδίσει τον ανεφοδιασμό της Αθήνας σε σιτάρι· αποφεύγει στο μεταξύ κάθε ναυτική σύγκρουση σε ανοικτή θάλασσα και αιφνιδιάζει με δόλο στην ξηρά, στην ακτή των Αιγός Ποταμών, τα 170 πλοία του τελευταίου στόλου που διέθετε η Αθήνα και τα καταστρέφει (Σεπτέμβριος 405).

2. Ο τίτλος του είναι αυτός του «καράνου», όρος που μεταφράζεται γενικά «στρατιωτικός διοικητής».

3. Τίτλος του διοικητή του σπαρτιατικού στόλου.

Τότε, όλες οι πόλεις που είχαν προηγουμένως μείνει πιστές στην Αθήνα αποστατούν (με την εξαίρεση της Σάμου) και παραδίδονται, εκούσια ή ακούσια, στον Λύσανδρο. Στερημένοι από το στόλο τους και την ηγεμονία τους, χωρίς πόρους, πολιορκημένοι από ξηρά και θάλασσα, υπό την απειλή του λιμού, οι Αθηναίοι στέλνουν άμεσως πρέσβεις στη Σπάρτη, για να ανακοινώσουν ότι είναι έτοιμοι να γίνουν «σύμμαχοι» των Λακεδαιμονίων υπό τον όρο να διατηρήσουν το σύνολο των οχυρώσεών τους. Αυτοί οι όροι απορρίπτονται και τέσσερις μήνες αργότερα, εξασθενημένοι από το λιμό, οι Αθηναίοι αναγκάζονται να αποδεχτούν την καταστροφή των Μακρών Τειχών και των οχυρώσεων του Πειραιά. Οι όροι της ειρήνης είναι πολύ ταπεινωτικοί για την Αθήνα, η οποία καθίσταται δορυφόρος της Σπάρτης: οι Αθηναίοι οφείλουν να «έχουν τους ίδιους εχθρούς και φίλους με τους Λακεδαιμονίους και να τους ακολουθούν σε ξηρά και θάλασσα, όπου και αν τους οδηγήσουν» [Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, II.2.20]. Οι Αθηναίοι, ωστόσο, απέφυγαν κατά κάποιον τρόπο τα χειρότερα: κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων της ειρήνης, ορισμένοι σύμμαχοι της Σπάρτης, κυρίως οι Κορίνθιοι και οι Θηβαίοι, ζήτησαν την ολοκληρωτική καταστροφή της Αθήνας. Οι Σπαρτιάτες αντιτάχθηκαν επικαλούμενοι βέβαια την ανάμνηση των Μηδικών πολέμων: είναι πιθανόν ότι άρχισαν να βλέπουν με δυσπιστία τους Θηβαίους, και ότι έβλεπαν σε μία Αθήνα αποδυναμωμένη ένα χρήσιμο αντιστάθμισμα στη φιλοδοξία των τελευταίων. Η λεηλασία που έλαβε χώρα στην Αττική έδινε αφορμή για άλλες αντεγκλήσεις ανάμεσα στους νικητές: οι Σπαρτιάτες κατηγορούσαν τους Θηβαίους ότι είχαν επωφεληθεί από την εγγύτητά τους για να ιδιοποιηθούν ένα πολύ μεγάλο μέρος του πλούτου της Αττικής, ενώ οι Πελοποννήσιοι κατηγορούσαν τους Σπαρτιάτες ότι δεν είχαν προβεί στη συνήθη διανομή των λαφύρων.

Παρά τις διαφωνίες αυτές, που προανήγγειλαν μελλοντικές συγκρούσεις, το κυρίαρχο γεγονός στα 405-404 είναι ο θρίαμβος της Σπάρτης και η εξάπλωση της δύναμής της. Η νίκη της Σπάρτης δημιουργεί μια εντελώς νέα κατάσταση στον ελληνικό κόσμο. Τον 5ο αιώνα η Ελλάδα είχε γνωρίσει τον ανταγωνισμό και στη συνέχεια την αντιπαράθεση δύο ηγεμονιών, της χερσαίας ηγεμονίας της Σπάρτης στην Πελοπόννησο και της ναυτικής ηγεμονίας της Αθήνας στο Αιγαίο. Μετά τους Αιγός Ποταμούς, δεν υπάρχει πλέον παρά μόνο μία μεγάλη δύναμη στην Ελλάδα, η οποία

κυριαρχεί σε ξηρά και θάλασσα και στην οποία βρίσκονται υποτελείς με τον ένα ή τον άλλο τρόπο όλες οι ελληνικές πόλεις.

Καθ' όλη τη διάρκεια του πολέμου, η σπαρτιατική προπαγάνδα είχε διακηρύξει ότι η Σπάρτη ήθελε να «απελευθερώσει τους Έλληνες» από την αθηναϊκή εξάρτηση και να επιστρέψει σε όλες τις πόλεις την «αυτόνομία» τους. Από το 412 οι πόλεις που η Σπάρτη είχε κατορθώσει να αποσπάσει από την Αθηναϊκή Συμμαχία είχαν συχνά λάβει την «προστασία» πελοποννησιακών φρουρών και τους είχε ζητηθεί πολλές φορές να συμμετάσχουν στρατιωτικά και οικονομικά στην πολεμική προσπάθεια των Λακεδαιμονίων· σε πολλές περιπτώσεις είχαν εγκατασταθεί στην εξουσία λακωνίζουσες ολιγαρχίες. Όλες αυτές οι πιέσεις και οι επεμβάσεις ανταποκρίνονταν με δυσκολία στα όμορφα συνθήματα της «*ἐλευθερίας*» και της «*αὐτονομίας*», αλλά οι Σπαρτιάτες και οι φίλοι τους μπορούσαν στην ανάγκη να τις παρουσιάσουν ως περιστασιακά μέτρα που επιβάλλονταν από την πολεμική προσπάθεια εναντίον της Αθήνας. Στην περίοδο ανάμεσα στους Αιγός Ποταμούς και τη συνθηκολόγηση της Αθήνας, όταν είχε εξασφαλιστεί η νίκη αλλά δεν είχε ακόμη συναφθεί η ειρήνη, ο Λύσανδρος, ο στόλος του οποίου ελέγχει στο εξής τη θάλασσα του Αιγαίου, προωθεί συστηματικά την πολιτική της τοποθέτησης υπό κηδεμονία των πόλεων που αποσπούσε από την Αθήνα.

Η εξαφάνιση της αθηναϊκής απειλής δεν οδηγεί τους Σπαρτιάτες στη μείωση της πίεσής τους πάνω στις ναυτικές πόλεις της παλαιάς Δηλιακής Συμμαχίας. Αντίθετα μάλιστα, αν πιστέψουμε τον Διόδωρο τον Σικελιώτη [XIV.10.1], «οι Λακεδαιμόνιοι», «διαπιστώνοντας ότι είχαν μία ηγεμονία ομόφωνα αναγνωρισμένη», εμπιστεύτηκαν στον Λύσανδρο μια τριπλή αποστολή: να εγκαταστήσει στις πόλεις λακεδαιμόνιους διοικητές (*ἀρμοστὰς*), να αντικαταστήσει τα δημοκρατικά πολιτεύματα με ολιγαρχικά και να επιβάλει έναν ετήσιο φόρο χιλίων ταλάντων. Η διατύπωση του κειμένου είναι ασαφής, αλλά είναι πιθανόν ότι αυτοί οι θεμελιώδεις προσανατολισμοί της εξωτερικής πολιτικής αποφασίστηκαν από την Εκκλησία του Δήμου (*Ἀπέλλα*)⁴,

4. Ο όρος *Ἀπέλλα* αποτελεί σύμβαση στη διεθνή βιβλιογραφία για να ξεχωρίζεται η σπαρτιατική Εκκλησία του Δήμου από την αθηναϊκή. Για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. G. E. M. de Ste Croix, *Τα αίτια του Πελοποννησιακού Πολέμου*, μτφρ. Ελένη Αστερίου, Οδυσσεάς, Αθήνα 2005, σ. 538 κ.εξ (πρωτότυπη έκδοση 1989) (Σ.τ.Ε.)

υπό την προεδρία των Εφόρων και ύστερα από προκαταρκτική συζήτηση στη Γερουσία. Οι Σπαρτιάτες εγκρίνουν την ιμπεριαλιστική πολιτική της οποίας την πρωτοβουλία έχει αναλάβει ο Λύσανδρος και επιφορτίζουν το διοικητή του στόλου να επιδιώξει την εκτέλεσή της. Το σύνθημα της ελευθερίας των Ελλήνων ξεχνιέται εντελώς. Οι φόρου υποτελείς στην Αθήνα πόλεις γίνονται φόρου υποτελείς στη Σπάρτη, και η σπαρτιατική κυριαρχία είναι πολύ σκληρή από την αρχή: οι αρμοστές είναι επιφορτισμένοι να επαγρυπνούν για την ευπείθεια των νέων υπηκόων της Σπάρτης.

Λύσανδρος

Την άνοιξη του 404, φαίνεται ότι ο ωμός ιμπεριαλισμός του Λύσανδρου απολάμβανε μιας ευρείας υποστήριξης στη Σπάρτη. Γεγονός παραμένει, ωστόσο, ότι δεν έχουν όλοι οι Σπαρτιάτες την ίδια άποψη με τον Λύσανδρο για τα ολιγαρχικά πολιτεύματα που πρέπει να εγκατασταθούν στις πόλεις. Όλοι οι οπαδοί της ολιγαρχίας συμφωνούν να αφαιρεθούν από τους πιο φτωχούς πολίτες τα πολιτικά τους δικαιώματα. Αλλά όταν τίθεται το ζήτημα του καθορισμού του επιπέδου του τιμήματος, του καταρτισμού του καταλόγου των πολιτών που θα συμμετέχουν στην ολιγαρχία, της διανομής της εξουσίας ανάμεσα στην Εκκλησία του Δήμου, τη Γερουσία και τους άρχοντες, και ιδιαίτερα όταν πρέπει να αποφασιστεί αν η ομάδα που κατέχει την εξουσία θα υπόκειται ή όχι στους νόμους, οι απόψεις και οι θέσεις διίστανται. Πολλοί Σπαρτιάτες φαίνεται ότι επιθυμούσαν την αντικατάσταση των φιλοαθηναϊκών δημοκρατιών από μετριοπαθείς ολιγαρχίες που θα συμπεριλάμβαναν το σύνολο των εύπορων πολιτών στο πλαίσιο του σεβασμού της τάξης και των παραδόσεων. Η εγκαθίδρυση τέτοιων πολιτευμάτων ήταν ελάχιστα συμβατή με τη διαρκή επιβολή ενός βαρύ φόρου, επειδή οι εύποροι, οι οποίοι έφεραν κυρίως το βάρος του φόρου, ήταν φυσικά οι πιο αποφασισμένοι πολέμοι: δεν δέχονταν να καταβάλουν το φόρο παρά μόνο όταν εξαναγκάζονταν από το δήμο ή τους τυράννους. Εγκαθιστώντας στις πόλεις τις δεκαρχίες – μικρές ομάδες δέκα ακραίων ολιγαρχικών που ασκούν την εξουσία αυθαίρετα με τον τρόπο των τυράννων –, ο Λύσανδρος κάνει μία λογική επιλογή, που είναι απόλυτα σύμφωνη με την ιμπεριαλιστική πολιτική που αποφασίστηκε από τη Σπάρτη: αυτές οι συμμορίες των φιλόδοξων χωρίς

κανέναν ενδοιασμό ανδρών, που σκοτώνουν, εξορίζουν και δημεύουν για να ικανοποιήσουν τη δίψα τους για εξουσία και πλούτο, δέχονται ευχαρίστως να καταβάλουν ένα μέρος της λείας τους στους Σπαρτιάτες, από τους οποίους εξαρτάται η διατήρηση της αρχής τους.

Τα εγκλήματα που διαπράττονται από τις δεκαρχίες, τα οποία γίνονται γρήγορα περιβόητα, δεν θα αργήσουν να επισκιάσουν τη φήμη του Λύσανδρου και της Σπάρτης, σε τέτοιο σημείο μάλιστα ώστε ο αθηναϊκός ιμπεριαλισμός να φαντάζει κατόπιν ως πολύ μετριοπαθής: ο Ισοκράτης, το 380, δεν διστάζει να γράψει ότι οι εγκατεστημένοι από τον Λύσανδρο ολιγαρχικοί «οδήγησαν στο θάνατο χωρίς δίκη περισσότερους ανθρώπους σε τρεις μήνες από όσους δίκασε η δική μας πόλη καθ' όλη τη διάρκεια της κυριαρχίας της» [*Παναηγυρικός*, 113]. Για την ώρα, ωστόσο, ο Λύσανδρος, περιβεβλημένος από την αίγλη της νίκης του, λαμβάνει εξαιρετικές τιμές – συχνά από μέρους των «φίλων» που έχει εγκαταστήσει στην εξουσία–, κυρίως χρυσούς στεφάνους και αγάλματα. Κι όχι μόνο αυτό αλλά, εάν πιστέψουμε τον Δούρι από τη Σάμο που παραθέτει ο Πλούταρχος [*Λύσανδρος*, 18.3], «ήταν και ο πρώτος Έλληνας στον οποίο οι πόλεις αφιέρωσαν βωμούς και προσέφεραν θυσίες όπως σε ένα θεό, και ο πρώτος επίσης προς τιμήν του οποίου έψαλαν παιάνες». Οι σάμιοι ολιγαρχικοί, ιδιαίτερα ευγνώμονες στον Λύσανδρο, επειδή είχε εκδιώξει τους αντίπαλούς τους δημοκρατικούς ύστερα από μακρά πολιορκία, αποφασίζουν να δώσουν το όνομα Λυσάνδρεια στα Ηραία, τα οποία γιόρταζαν παραδοσιακά προς τιμήν της θεάς Ήρας· σε αυτό το σημείο, η μαρτυρία του Πλούταρχου επιβεβαιώνεται από μια επιγραφή⁵.

Το 404, ο Λύσανδρος ασκεί σε ολόκληρο τον ελληνικό κόσμο μια προσωπική επιρροή χωρίς προηγούμενο. Στην Αθήνα, τον Απρίλιο-Μάιο του 404, ο ρόλος του είναι καθοριστικός στην άνοδο των Τριάκοντα Τυράννων: ύστερα από έκκληση των «φίλων» του, φτάνει στον Πειραιά με εκατό πλοία και απειλεί να θεωρήσει διαλυθείσα την ειρήνη, εάν η Εκκλησία του Δήμου δεν εμπιστευτεί την εξουσία σε μια επιτροπή τριάντα ολιγαρχικών [*Διόδωρος*, XIV.3.4-7]⁶. Ο Λύσανδρος επωφελείται από το αξίωμά του ως

5. Βλ. για περισσότερες λεπτομέρειες Shipley G., *A history of Samos*, Oxford Clarendon Press, 1987, σ. 134, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία. (Σ.τ.Ε.)

6. Για μια λεπτομερή ανάλυση της τυραννίδας των Τριάκοντα, παραπέμπουμε στο, Ed. Lévy, *La Grèce au Ve Siècle*, Paris, εκδ. Seuil, 1995.

διοικητή του στόλου για να εγκαταστήσει στην εξουσία τους προστατευόμενούς του. Αναπτύσσει με αυτό τον τρόπο ένα πελατειακό δίκτυο βασισμένο σε προσωπικές σχέσεις, το οποίο σε μεγάλο βαθμό διαφεύγει τον έλεγχο των σπαρτιατικών αρχών. Είναι πιθανόν ότι μερικοί Σπαρτιάτες είχαν από πολύ νωρίς αντιληφθεί τον κίνδυνο: χάρη στους φίλους του που είχε εγκαταστήσει στην εξουσία σε πολλές πόλεις, ο Λύσανδρος μπορούσε να συγκεντρώσει πόρους και στρατεύματα χωρίς τη συγκατάθεση της Σπάρτης, ακόμα και εναντίον της. Από το τέλος του 404, οι αντίπαλοι του Λύσανδρου θα προσπαθήσουν να τον απογυμνώσουν από τα μέσα για την πολιτική και στρατιωτική του δράση, αλλά βαθμιαία, ώστε να μην τον ωθήσουν σε μία δυναμική αντίδραση. Οι διαμαρτυρίες του σατράπη Φαρνάβαζου, ο οποίος μέμφεται τον Λύσανδρο επειδή επέτρεψε να λεηλατηθεί η εδαφική του επικράτεια, παρέχουν στους Εφόρους μια πρόφαση για να ανακαλέσουν τον Λύσανδρο στη Σπάρτη [Πλούταρχος, *Λύσανδρος*, 19.4]. Επιτίθενται επίσης στο περιβάλλον του: ο υφιστάμενός του Θώραξ κατηγορείται για διαφθορά και καταδικάζεται σε θάνατο.

Το 403, ο αδελφός του Λύσανδρου Λίβυς εκλέγεται ναύαρχος, αλλά ο ίδιος ο Λύσανδρος δεν ασκεί πια επίσημη εξουσία στο σύνολο του στόλου. Στην Αθήνα οι Τριάκοντα, οι προστατευόμενοι του Λύσανδρου, που έχουν χάσει την υπόληψή τους εξαιτίας των πολλών εγκλημάτων τους, συναντούν ολοένα και πιο ισχυρή αντίσταση. Οι εξόριστοι δημοκρατικοί –που έγιναν δεκτοί από τους Θηβαίους ενάντια στις διαταγές της Σπάρτης– καταλαμβάνουν το φρούριο της Φυλής και έπειτα τον Πειραιά υπό την ηγεσία του Θρασύβουλου. Οι Αθηναίοι που έχουν μείνει στην πόλη εκδιώκουν τους Τριάκοντα χωρίς όμως να συμφιλιώνονται με τους δημοκρατικούς. Υπάρχουν, λοιπόν, τρεις αντίπαλες παρατάξεις που διεκδικούν την εξουσία στην Αθήνα: οι Τριάκοντα, που έχουν καταφύγει στην Ελευσίνα, «οί ἐν ἄστει» (πιο μετριοπαθείς ολιγαρχικοί) και οι δημοκρατικοί του Πειραιά. Την άνοιξη του 403, ο Λύσανδρος καταφέρει να διοριστεί *ἀρμοστής*⁷ στην Αθήνα: πρόθεσή του είναι να πολιορκήσει και να αναγκάσει σε λιμοκτονία τους δημοκρατικούς. Ύστερα από μερικές εβδομάδες, ωστόσο, ο βασιλιάς Πausanίας πετυχαίνει από την πλειοψηφία των Εφόρων (τρεις στους πέντε) να σταλεί στην Αθήνα για να αντιταχθεί

7. Στρατιωτικός διοικητής στο διοικητικό λεξιλόγιο της Σπάρτης.

στη δράση του Λύσανδρου και να τον εμποδίσει «να μετατρέψει την Αθήνα σε κτήση του» [Ξενοφών, *Ἑλληνικά*, II.4.28-29]. Απλώς *ἀρμοστής* ο Λύσανδρος οφείλει να υπακούσει σε έναν εν εκστρατεία βασιλιά. Ο Πausanίας ακολουθεί αντίθετη πολιτική από αυτήν του Λύσανδρου και ενθαρρύνει τη συμφιλίωση μεταξύ των Αθηναίων και την αποκατάσταση της δημοκρατίας (Αύγουστος-Σεπτέμβριος 403). Η στάση του Πausanίας επιτρέπει να γίνει η σπαρτιατική ηγεμονία αποδεκτή από τους ίδιους τους αθηναίους δημοκρατικούς. Σύμφωνα με το βασιλιά, η πνευματική τόλμη του οποίου είναι ισάξια με αυτήν του Λύσανδρου, το προφανές συμφέρον της Σπάρτης δεν είναι να στηριχθεί σε εύθραυστα και αντιδημοτικά καθεστώτα, αλλά να επωφεληθεί από τη θέση της μοναδικής μεγάλης δύναμης που κατέχει, για να παίξει το ρόλο του σεβαστού διαιτητή στις εμφύλιες διαμάχες στο εσωτερικό των πόλεων. Μετά την επιστροφή του στη Σπάρτη, ο βασιλιάς κατηγορήθηκε για προδοσία, αλλά κατάφερε, μόλις και μετά βίας, να πετύχει την αθώωσή του.

Από το 403 πιθανώς, οι Έφοροι σταματούν να στηρίζουν τις εγκατεστημένες από τον Λύσανδρο δεκαρχίες. Επίσης, δεν διατηρούν πλέον συστηματικά αρμοστές σε όλες τις πόλεις. Δεν διαθέτουμε καμιά σχετική πληροφορία με το φόρο, αλλά είναι πιθανόν η Σπάρτη να παραιτείται από μια τακτική είσπραξη φόρου και οι οικονομικές απαιτήσεις της όσον αφορά τις πόλεις να εξαρτώνται από τις περιστάσεις. Αυτή η σχετική χαλάρωση του σπαρτιατικού ιμπεριαλισμού έχει ποικίλα αποτελέσματα. Στη Σάμο, οι φίλοι του Λύσανδρου διατηρούν για λίγο χρόνο ακόμη την εξουσία. Αλλού, η κατάρρευση των δεκαρχιών δεν σημαίνει απαραίτητως και το τέλος της βίας. Στο Βυζάντιο, παραδείγματος χάρη, οι εμφύλιες συγκρούσεις ξαναρχίζουν σε τέτοιο βαθμό που οι Βυζάντιοι ζητούν από τους Σπαρτιάτες ένα στρατηγό για να ρυθμίσει με τη διαιτησία του την κατάσταση. Η Σπάρτη στέλνει τον Κλέαρχο, ο οποίος συμπεριφέρεται σαν τύραννος και οι Σπαρτιάτες στη συνέχεια πρέπει να επιφορτίσουν έναν άλλο Λακεδαιμόνιο με την εκδίωξή του *manu militari*⁸ [Διόδωρος, XIV.12].

Ενώ οι αρχές στη Σπάρτη ακολουθούν όλο και περισσότερο αντίθετη πολιτική από τη δική του, ο Λύσανδρος ξεκινά περιοδεία στα μεγάλα μαντεία: στους Δελφούς, τη Δωδώνη, το μαντείο του Άμμωνα Δία στη

8. Με στρατιωτική βία, λατινικά στο πρωτότυπο. (Σ.Τ.Ε)

Σίβα. Οι αντίπαλοί του διατείνονται ότι προσπαθεί με χρηματικό αντίτιμο να εξασφαλίσει προβλέψεις ευνοϊκές για επαναστατικά σχέδια. Ένας ιερέας του Άμμωνα τον κατηγορεί ότι προσπάθησε να τον δωροδοκήσει και διώκεται δικαστικά στη Σπάρτη. Το τέχνασμα αυτό αποτυγχάνει: ο Λύσανδρος απαλλάσσεται [Διόδωρος, XIV.13.6-8]. Οι εχθροί του έχουν καταφέρει να τον αποδυναμώσουν, αλλά όχι να τον εξοντώσουν.

Αποκλεισμένος από την εξουσία, έχοντας απομακρυνθεί από τα δημόσια αξιώματα (από το 403 μέχρι και την άφιξη του Αγησίλαου, δεν αναφέρεται παρά μόνο μία φορά, ως πρέσβης στον Διονύσιο των Συρακουσών), ο Λύσανδρος με την παρουσία του και μόνο παραμένει ένας παράγοντας που δημιουργεί ένταση. Ο πιο έξοχος ηγέτης της Σπάρτης υπήρξε θύμα της ζηλοτυπίας των βασιλέων και των αρίστων. Η ατίμωση που επιβλήθηκε σε έναν άνθρωπο εξαιρετικής ικανότητας είναι ιδιαίτερα σκανδαλώδης σε ένα αριστοκρατικό πολίτευμα που εξυμνεί την άμιλλα. Μια τέτοια αδικία, όπως υπογράμμισε ο Αριστοτέλης [*Πολιτικά*, V.7/1306b.33], μπορεί να αποτελέσει αιτία επανάστασης.

Οι υποθέσεις της Ασίας

Στα έτη που ακολουθούν τη νίκη τους εναντίον της Αθήνας, οι Λακεδαιμόνιοι επωφελούνται από τη συντριπτική στρατιωτική τους υπεροχή για να επαναφέρουν σε υπακοή τους «συμμάχους» τους Ηλείους που είχαν επιδείξει υπερβολική ανεξαρτησία. Στέλνουν τελεσίγραφο στους Ηλείους διατάσσοντάς τους να αποδώσουν στις περιοικίδες πόλεις τους την «αὐτονομία» τους· η πρακτική αυτή, και η πρόφαση που επικαλούνται, θα επαναληφθούν συχνά μέχρι το 371. Μπροστά στην άρνηση των Ηλείων, ο βασιλιάς Άγις ηγείται δύο εκστρατειών το 400 και το 399 οι οποίες εξαναγκάζουν τους Ηλείους να υποκύψουν.

Εντούτοις, οι υποθέσεις της Ασίας είναι αυτές που απασχολούν τις σπαρτιατικές αρχές από το 403 μέχρι το 397. Σύμφωνα με τις συνθήκες που είχαν συνάψει το 412 με τον Μεγάλο Βασιλιά, οι Σπαρτιάτες όφειλαν, μετά τη νίκη τους, να επιστρέψουν τα χρηματικά ποσά που είχαν λάβει· αυτός ο όρος έμεινε για πάντα νεκρό γράμμα. Προπάντων όμως, οι Σπαρτιάτες είχαν αναγνωρίσει την επικυριαρχία του Μεγάλου Βασιλιά σε όλες τις ελληνικές πόλεις της Ασίας: από το 405, λοιπόν, οι πέρσες σατράπες

μπορούν νόμιμα να αξιώσουν την επιβολή φόρου και, εάν το επιθυμούν, να εγκαταστήσουν φρουρές στις ασιατικές πόλεις που «απελευθερώνονται» από την αθηναϊκή κυριαρχία. Οι πληροφορίες που διαθέτουμε για την ασιατική πολιτική της Σπάρτης από το 405 μέχρι το 401 είναι αρκετά σπάνιες, αλλά φαίνεται ότι η σπαρτιατική στάση ποίκιλλε ανάλογα με τις πόλεις: μερικές φορές, όπως στην περίπτωση της Χαλκηδόνας, οι Σπαρτιάτες διατηρούν έναν στενό έλεγχο που αποτρέπει κάθε περσική παρέμβαση· άλλες φορές, όπως στην περίπτωση της Μιλήτου, αποσύρουν τις φρουρές και τους αρμοστές τους, επιτρέποντας έτσι στους Πέρσες να ασκούν πιέσεις χωρίς αντίδραση.

Η κατάσταση αναταραχής στις δυτικές σατραπείες της Περσικής Αυτοκρατορίας κατά τα τελευταία έτη του 5ου αιώνα μεγαλώνει το περιθώριο ελιγμών που διαθέτει η Σπάρτη. Όταν ο πρεσβύτερος γιος του Δαρείου Β' διαδέχεται τον πατέρα του με το όνομα Αρταξέρξης Β' ο Μνήμων (στην αρχή του 404), ο Τισσαφέρνης κατηγορεί τον Κύρο για συνωμοσία εναντίον του αδελφού του: ο νεαρός πρίγκιπας φυλακίζεται, αλλά η μητέρα του Παρυσάτις πετυχαίνει να αμνηστευτεί και να επανέλθει στη διοίκηση των Σάρδεων. Εκεί, βρίσκεται πάλι σε ανταγωνισμό με το σατράπη Τισσαφέρνη. Οι Έλληνες της Ασίας έχουν έτσι τη δυνατότητα να δηλώσουν υπακοή είτε στον Κύρο (αυτή είναι πιθανότατα η επιλογή των ολιγαρχικών και κυρίως των παλαιών φίλων του Λύσανδρου), είτε στον Τισσαφέρνη (αυτή είναι ενίοτε η επιλογή των δημοκρατικών), ή να περιμένουν.

Ο Κύρος, ενώ επιδεικνύει άψογη αφοσίωση και καταβάλλει με σχολαστικότητα στον αδελφό του το φόρο που συλλέγει, επιφορτίζει τους Έλληνες «σηπτικούς» του να στρατολογήσουν για εκείνον μισθοφορικά στρατεύματα: αυτή η αποστολή δεν είναι δύσκολη, καθώς πολλοί σπλιότες βρίσκονται αποστρατευμένοι μετά το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου. Ο Κύρος εξασφαλίζει επίσης την επίσημη υποστήριξη των σπαρτιατικών αρχών: ένα σώμα 800 σπλιτών, υπό την ηγεσία του Χειρίσοφου, έρχεται να ενταχθεί στην εκστρατεία, ενώ ο ναύαρχος Σάμιος παρέχει στο στρατό του Κύρου θαλάσσια υποστήριξη μέχρι την Κιλικία. Οι Σπαρτιάτες προβάλλουν ως δικαιολογία για τη στάση τους την ευγνωμοσύνη τους προς έναν άνθρωπο που είχε συμβάλει πολύ στη νίκη τους εναντίον της Αθήνας, αλλά οι πραγματικές αιτίες της συμμετοχής τους δεν είναι ξεκάθα-

ρες: ίσως ο Κύρος είχε υποσχεθεί να αναγνωρίσει την «αὐτονομία» των ελληνικών πόλεων της Ασίας, δηλαδή τη σπαρτιατική κυριαρχία στην περιοχή.

Η εκστρατεία, η επονομαζόμενη των Μυρίων, είναι ιδιαίτερα γνωστή λόγω της εξιστόρησής της από τον Ξενοφώντα στην *Ἀνάβασιν*. Ο Κύρος αποκρούπει αρχικά από τα στρατεύματά του το σκοπό της εκστρατείας και προσποιείται ότι θέλει μόνο να υποτάξει την Κιλικία. Με την άφιξή του στον Ευφράτη, δεν μπορεί πλέον να κρύψει ότι οδηγεί το στρατό του εναντίον του αδελφού του Αρταξέρξη: οι στρατιώτες διαμαρτύρονται σθεναρά, αλλά στη συνέχεια πείθονται με την υπόσχεση υψηλών ανταμοιβών. Η αποφασιστική μάχη διεξάγεται στα Κούναξα, όχι μακριά από τη Βαβυλώνα, τον Μάρτιο του 401: οι έλληνες μισθοφόροι, εάν πιστέψουμε τον Ξενοφώντα, τρέπουν εύκολα σε φυγή τα στρατεύματα που αντιμετωπίζουν [Ξενοφών, *Ἀνάβασις*, I.8.17-20], αλλά ο Κύρος σκοτώνεται κατά τη διάρκεια της μάχης. Οι Έλληνες βρίσκονται απομονωμένοι στο εσωτερικό μιας απέραντης αυτοκρατορίας που ελέγχεται από τον Αρταξέρξη. Μολονότι ο Τισσαφέρνης πέτυχε να δολοφονήσει με δόλο τους επικεφαλής τους, δεν δέχονται να αφοπλιστούν, εκλέγουν νέους στρατηγούς και επιλέγουν τη μόνη διαδρομή που δεν θα ήταν αποκλεισμένη, εκείνη που περνά από τα βουνά του Κουρδιστάν και της Αρμενίας, ανάμεσα από λαούς που δεν υπόκεινται πλήρως στην εξουσία του Μεγάλου Βασιλιά.

Από τον 4ο αιώνα, έχουμε πολλές φορές διακρίνει στην κάθοδο των Μυρίων την απόδειξη της αποδιοργάνωσης της Περσικής Αυτοκρατορίας κι επίσης την απόδειξη της ανωτερότητας των ελλήνων οπλιτών έναντι των βαρβάρων. Η αφήγηση του Ξενοφώντα, ωστόσο, φανερώνει ότι ο ελληνικός στρατός συνάντησε πολλά εμπόδια και ότι η μακρά πορεία του ήταν επίπονη και αιματηρή: η επιβίωση και η λεία αποτελούσαν τις δύο διαρκείς ανησυχίες των στρατιωτών.

Οι Έλληνες αισθάνονται ότι βρίσκονται σε έναν τόπο λιγότερο εχθρικό μόλις διακρίνουν τη θάλασσα. Μια δυνατή κραυγή ακούγεται τότε από το στρατό: «Θάλαττα, Θάλαττα» [*Ἀνάβασις*, IV.7.21-25]. Δεν έχουν, ωστόσο, διαφύγει τον κίνδυνο. Οι ελληνικές πόλεις της ακτής του Πόντου όχι μόνο δεν τους καλωσορίζουν, αλλά τους κρατούν σε απόσταση σαν λαφυραγωγούς. Επιπλέον, οι περισσότεροι από τους στρατιώτες δεν

μπορούν ή δεν θέλουν να επιστρέψουν στις πατρίδες τους με άδεια χέρια. Στο τέλος της «καθόδου» τους, αφού αρνούνται να ιδρύσουν αποικία, όπως τους προτείνει ο Ξενοφών, δεν τους απομένει παρά μόνο μία δυνατότητα: να στρατευθούν ως μισθοφόροι ελπίζοντας αυτήν τη φορά σε έναν καλό μισθό ή σε μεγάλη λεία.

Ο Τισσαφέρνης, αφού απαλλάχθηκε από τον Κύρο, ανακτά λίγο μετά τα Κούναξα τον έλεγχο της σατραπείας του. Απαιτεί την υποταγή των ιωνικών πόλεων και πολιορκεί την Κύμη. Οι Έλληνες της Ασίας απευθύνουν έκκληση στη Σπάρτη, η οποία στέλνει, το 400, σε βοήθειά τους τον αρμοστή Θίβρωνα επικεφαλής 1.000 *Νεοδαμώδων* και 4.000 Πελοποννησίων. Αυτή η απόφαση, που επιτρέπει στους Σπαρτιάτες να διακηρύξουν ότι προστατεύουν την ελευθερία των Ελλήνων, σημαίνει επίσης ότι η Σπάρτη δέχεται να έλθει σε σύγκρουση με τον Αχαιμενίδη μονάρχη. Ο Θίβρων, παρά την ενίσχυση που δέχεται από τους 5.000 επιζώντες της καθόδου των Μυρίων υπό την ηγεσία του Ξενοφώντα, δεν επιτυγχάνει στρατιωτικά αποτελέσματα που να θεωρούνται ικανοποιητικά: του προσάπτεται, επιπλέον, ότι άφησε το στρατό του να λεηλατήσει τα εδάφη των ιωνικών πόλεων. Ο διάδοχός του Δερκυλίδας, ο αποκαλούμενος εξαιτίας της πανουργίας του «Σίσυφος», έχει τη δυνατότητα να επωφεληθεί από τις διαφωνίες μεταξύ του Τισσαφέρνη και του Φαρνάβαζου: συνάπτει μία ανακωχή με τον Τισσαφέρνη για να μπορέσει να λεηλατήσει τα εδάφη του Φαρνάβαζου, και στη συνέχεια άλλη μία με τον Φαρνάβαζο για να μπορέσει να εξαπολύσει πόλεμο στη Θράκη. Όταν τα στρατεύματα των δύο σατραπών ενώνονται τελικά (ίσως την άνοιξη του 397), οι Σπαρτιάτες και οι Πέρσες συνάπτουν ανακωχή: κάνουν γνωστές τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες θα ήταν πρόθυμοι να συνάψουν ειρήνη, την «*αυτονομία*», δηλαδή, των ελληνικών πόλεων στην περίπτωση του Δερκυλίδα και την απόσυρση του ελληνικού στρατού και των Λακεδαιμονίων αρμοστών στην περίπτωση των περσών σατραπών [*Ελληνικά*, III.2.19-20]: αυτές οι προτάσεις πρέπει να διαβιβαστούν στη Σπάρτη και στον Μεγάλο Βασιλιά.

Τα στρατεύματα του Δερκυλίδα, χωρίς να επιτύχουν μεγάλη νίκη, αλλά μόνο με την παρουσία τους και τις επιχειρήσεις λεηλασίας που διεξάγουν, φέρνουν σε αμηχανία και ανησυχούν τους πέρσες σατράπες της δυτικής Ανατολίας. Είναι πιθανόν ότι οι διαπραγματεύσεις που ξεκινούν

στην αρχή του 397 έχουν στόχο να κερδίσουν λίγο χρόνο: ο Φαρνάβαζος θα ενθαρρύνει τον Μεγάλο Βασιλιά να διεξαγάγει μια μεγάλη αντεπίθεση στη θάλασσα και θα τον συμβουλεύσει να εμπιστευτεί τις ναυτικές επιχειρήσεις στον αθηναίο Κόνωνα, ο οποίος είχε καταφύγει τότε στην Κύπρο, στην αυλή του βασιλιά Ευαγόρα της Σαλαμίνας [Διόδωρος, XIV.39].

Η ενθρόνιση του Αγησίλαου και η συνωμοσία του Κινάδωνα

Μετά το θάνατο του Ευρυπωντίδη βασιλιά Άγι Β' (πιθανώς το 398), τη βασιλεία⁹ διεκδικούν ταυτόχρονα ο αδελφός του Αγησίλαος και «εκείνος που αποκαλείται γιος του», ο Λεωτυχίδας. Ο Αγησίλαος υπενθυμίζει ότι η σύζυγος του Άγι είχε συνδεθεί με τον Αλκιβιάδη κατά τη διάρκεια της παραμονής του στη Σπάρτη και ότι ένας σεισμός είχε υποχρεώσει τον Αλκιβιάδη, όπως ήταν σε όλους γνωστό, να βγει από την κάμαρα της βασίλισσας, εννέα μήνες πριν από τη γέννηση του Λεωτυχίδα [*Ελληνικά*, III.3.2]. Σύμφωνα με κάποιες φήμες, ο ίδιος ο Αλκιβιάδης είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο απρέπειας, ώστε να δηλώσει ότι, εάν έκανε έρωτα με τη βασίλισσα, δεν ήταν για ευχαρίστηση, αλλά για να βασιλεύσουν οι απόγονοί του στη Σπάρτη [Πλούταρχος, *Άλκιβιάδης*, 23.8]. Ο μάντης Διοπέιθης επικαλείται εναντίον του Αγησίλαου, που ήταν χωλός, «ένα χρησμό του Απόλλωνα που σύστηνε να προφυλαχθούν από μια χωλή βασιλεία». Ο Λύσανδρος παρεμβαίνει τότε υπέρ του Αγησίλαου και δηλώνει ότι χωλή βασιλεία δεν είναι η βασιλεία ενός ανθρώπου που κουτσαίνει ύστερα από ένα ατύχημα, αλλά η βασιλεία ενός ανθρώπου που δεν κατάγεται από το βασιλικό γένος των Ηρακλειδών. Η «πόλη» –ίσως η συνέλευση του λαού– υποδεικνύει τον Αγησίλαο ως βασιλιά [*Ελληνικά*, III.3.1-4]. Δεν γνωρίζουμε εάν η πεποίθηση ότι ο Λεωτυχίδας ήταν νόθος ήταν που οδήγησε σε αυτή την απόφαση τους Σπαρτιάτες, ή αν τον κυριότερο ρόλο έπαιξαν πολιτικά κίνητρα. Σε κάθε περίπτωση, βέβαιο είναι ότι ο Λύσανδρος ελπίζει να ασκήσει εκ νέου μεγάλη επιρροή μέσω του Αγησίλαου, ο

9. Η σπαρτιατική βασιλεία είναι μια διπλή βασιλεία. Οι δύο βασιλικές οικογένειες, οι Αγιάδες και οι Ευρυπωντίδες, που ανήγαν την καταγωγή τους στους διδύμους που κατάγονταν από τον Ηρακλή, βασίλευαν συγχρόνως στη Σπάρτη. Σε καθεμία από τις οικογένειες η διαδοχή ήταν κληρονομική.

οποίος υπήρξε *έρώμενός* του και παρέμενε ένας πολύ κοντινός φίλος.

Σε διάστημα μικρότερο του ενός έτους μετά την άνοδο του Αγησίλαου στο θρόνο (πιθανώς στην αρχή του 397), ενώ ο βασιλιάς προσέφερε θυσία, ένας μάντης τον πληροφορεί ότι οι θεοί τού αποκάλυψαν μία τρομερή συνωμοσία. Μερικές ημέρες αργότερα, ένας πληροφοριοδότης ενημερώνει τους Εφόρους ότι καταστρώνεται συνωμοσία υπό την ηγεσία κάποιου Κινάδωνα, ενός νέου δυναμικού ανθρώπου που δεν ανήκε στην τάξη των *Όμοίων*. Σύμφωνα με τον πληροφοριοδότη οι υποκινητές που ήταν ενήμεροι για τις προετοιμασίες ήταν πολύ λίγοι, αλλά ο Κινάδων υπολόγιζε στην υποστήριξη της μάζας των Ειλώτων, των Νεοδαμώδων, των Υπομειόνων και των Περιοίκων, οι οποίοι μισούσαν τόσο τη μικρή προνομιούχα μειονότητα των Σπαρτιατών «που δεν μπορούσαν να κρύψουν ότι θα χαίρονταν να τους φάνε ζωντανούς». Πολλοί από αυτούς τους ενδεχόμενους στασιαστές που υπηρετούσαν στο στρατό των Λακεδαιμονίων διέθεταν όπλα: οι άλλοι θα πολεμούσαν με πελέκεις, με δρεπάνια και άλλα εργαλεία. Οι Έφοροι απομακρύνουν τον Κινάδωνα πριν τον συλλάβουν, με το να του εμπιστευτούν μια αποστολή σε μια κώμη της Λακωνίας: πληροφορούμαστε, λοιπόν, ότι ο Κινάδων ήταν ένας βοηθός της μυστικής αστυνομίας (*κρυπτείας*) της Σπάρτης. Κατά τη διάρκεια της ανάκρισής του, ο Κινάδων δικαιολογεί τα επαναστατικά του σχέδια λέγοντας ότι επιθυμούσε «να μην είναι κατώτερος από κανένα στη Λακεδαίμονα» [*Ελληνικά*, III.3.11]. Όπως υπογράμμισε ο R. Vattuone, η φράση αυτή ακούγεται σαν απήχηση των επιδιώξεων που αποδίδονται στον Λύσανδρο: και στις δύο περιπτώσεις, δυναμικοί άνδρες επαναστατούν ενάντια σε ένα σύστημα που τους αρνείται μια θέση που αντιστοιχεί στην αξία τους.

Είναι πιθανόν η σοβαρότητα της συνωμοσίας του Κινάδωνα να είχε μεγαλοποιηθεί από τους σπαρτιάτες πληροφοριοδότες του Ξενοφώντα, δηλαδή από τον Αγησίλαο και τους φίλους του. Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση το επεισόδιο αυτό αποκαλύπτει την ανησυχία των κυρίαρχων στρωμάτων της Σπάρτης και το φόβο μιας ενδεχόμενης συμμαχίας όλων των εξουσιαζόμενων τάξεων σε μια κοινή επανάσταση. Σε αυτό το σημείο είναι απαραίτητες μερικές διευκρινίσεις για την κοινωνική δομή της Σπάρτης και την εξέλιξή της.

Η κοινωνία των Λακεδαιμονίων περιλαμβάνει παραδοσιακά τρεις νομι-

κά αναγνωρισμένες κοινωνικές τάξεις:

Οι *Όμοιοι* είναι οι μόνοι που απολαμβάνουν πολιτικά δικαιώματα στη Σπάρτη. Δεν ασκούν καμιά οικονομική δραστηριότητα και ζουν από τα εισοδήματα που τους καταβάλλουν οι Είλωτες που καλλιεργούν τους κλήρους γης τους. Πολίτες πλήρους απασχόλησης, αφιερώνονται αποκλειστικά –καταρχήν– στη στρατιωτική άσκηση και την πολιτική. Λαμβάνουν συλλογική εκπαίδευση και οφείλουν να συμμετέχουν κάθε ημέρα σε κοινά γεύματα, τα συσσίτια.

Οι *Περίοικοι* είναι οι ελεύθεροι άνδρες που κατοικούν στις κώμες, στην περιφέρεια της σπαρτιατικής επικράτειας· έχουν ποικίλες δραστηριότητες (κυρίως γεωργικές και βιοτεχνικές) και υπάρχουν μεγάλες διαφορές πλούτου μεταξύ τους. Δεν έχουν πολιτικά δικαιώματα, αλλά οφείλουν να συμμετέχουν στις στρατιωτικές εκστρατείες που αποφασίζονται από τους Σπαρτιάτες.

Οι *Είλωτες* είναι υποδουλωμένοι γεωργοί που οφείλουν να καλλιεργούν τους κλήρους γης που κατέχουν οι *Όμοιοι* στις δύο μεγάλες πεδιάδες της Λακωνίας και της Μεσσηνίας. Υποβάλλονται σε πολλές ταπεινώσεις. Το καθεστώς της εξάρτησής τους είναι κληρονομικό και σχηματίζουν ομοιογενείς κοινότητες καλλιεργητών. Οι μεσσήνιοι Είλωτες διατηρούν με νοσταλγία την ανάμνηση της ελευθερίας που είχαν πριν από την σπαρτιατική κατάκτηση του 7ου αιώνα. Επαναστάτησαν μετά το σεισμό του 464, και μία από τις μεγαλύτερες μέριμνες των Σπαρτιατών είναι να αποφύγουν μια νέα επανάσταση.

Η ανάπτυξη ενδιάμεσων τάξεων ανάμεσα στους Σπαρτιάτες και τους Είλωτες είναι ένα φαινόμενο πιο πρόσφατο στην ιστορία της Σπάρτης. Φαίνεται ότι θα μπορούσαμε να διακρίνουμε, όπως κάνει και ο Ξενοφών με την ευκαιρία της συνωμοσίας του Κινάδωνα, τους *Υπομείονες*, τους έκπτωτους δηλαδή Σπαρτιάτες, και τους *Νεοδαμώδεις*, απελευθερωμένους Είλωτες.

Για να διατηρήσει την ιδιότητα του πολίτη ένας Σπαρτιάτης, πρέπει να μπορεί να πληρώσει το μερίδιο του στα συσσίτια. Όταν ένας κλήρος γης πρέπει να μοιραστεί σε δύο γιους, είναι συχνό φαινόμενο να στερούνται και οι δύο τα μέσα για να διατηρηθούν στην τάξη τους. Όταν οι βασιλείς είχαν το δικαίωμα της επίβλεψης του γάμου των *πατρούχων* –των κοριτσιών που κληρονομούσαν την πατρική περιουσία στην περίπτωση απου-

σίας υιών– και των υιοθετήσεων [Ηρόδοτος, VI.57], προσπαθούσαν πιθανώς να περιορίσουν τον κατακερματισμό και ταυτόχρονα τη συγκέντρωση της κτηματικής περιουσίας. Αυτός ο βασιλικός έλεγχος εξασθενίζει βαθμιαία· έχει σε κάθε περίπτωση εξαφανιστεί τον 4ο αιώνα [Αριστοτέλης, *Πολιτικά*, II.9/1270a 25-28]. Φαίνεται ότι οι Σπαρτιάτες, τουλάχιστον από τα μέσα του 5ου αιώνα, βασιζονταν ολοένα και λιγότερο σε ελεγκτικούς μηχανισμούς, με αποτέλεσμα αυτοί να πέσουν σε αχρηστία, ενώ παράλληλα προσπαθούσαν να έχουν έναν μόνο γιο. Αυτή η συμπεριφορά εξηγεί εν μέρει τη σαφέστατη δημογραφική πτώση του σώματος των πολιτών από τον 5ο αιώνα: οι Σπαρτιάτες σε ηλικία να πολεμήσουν, που ήταν 8.000 το 479 κατά τη μάχη των Πλαταιών, είναι λιγότεροι από 3.000 το 418 στη μάχη της Μαντινείας. Κατά τη διάρκεια του Πελοποννησιακού πολέμου οι Σπαρτιάτες συνειδητοποιούν το μειονέκτημα που δημιουργεί ο μικρός αριθμός τους. Και ίσως στην αρχή αυτού του πολέμου πάρθηκαν τα διάφορα μέτρα που αναφέρονται από τον Ξενοφώντα στο κεφάλαιο της *Λακεδαιμονίων Πολιτείας* (διώξεις των αγάμων, πιέσεις στους ηλικιωμένους συζύγους να δανείζουν τις συζύγους τους σε νέους ακμαίους άνδρες). Είναι πιθανόν να υπήρξε τότε μια σχετική αύξηση των γεννήσεων μεταξύ των Σπαρτιατών, αλλά το φαινόμενο αυτό δεν σταμάτησε τη μείωση του αριθμού των πολιτών: αντίθετα, το κύριο αποτέλεσμα φαίνεται να είναι η αύξηση του αριθμού των «κατωτέρων»¹⁰ σπαρτιατικής καταγωγής.

Η εμφάνιση αυτής της κατηγορίας στο προσκήνιο το 397, κατά τη διάρκεια της συνωμοσίας του Κινάδωνα, εξηγείται κυρίως από σχετικά παλαιές πρακτικές διαδοχής και από τη δημογραφική εξέλιξη του δεύτερου μισού του 5ου αιώνα. Η νίκη της Σπάρτης επί της Αθήνας δεν προκάλεσε ξαφνικά τη διαφθορά ενός κοινωνικού συστήματος που προηγουμένως ήταν τελείως σταθερό. Επιπλέον, στις αρχές του 4ου αιώνα, σύμφωνα με τον Πλούταρχο [*Άγις*, 5.3-5], ένας νέος νόμος επέτρεπε τη μεταβίβαση του κλήρου, της γης δηλαδή που είχε κληροδοτηθεί από τους προγόνους: ο Έφορος Επιταδεύς συνέταξε και κατάφερε να ψηφιστεί ένας νόμος που

10. Ο όρος «κατώτεροι» αποτελεί απόδοση του γαλλικού όρου «*inférieurs*» που χρησιμοποιείται συμβατικά στη σχετική γαλλική βιβλιογραφία για να δηλώσει το σύνολο των ενδιάμεσων ομάδων που αναπτύχθηκαν στη Σπάρτη τη συγκεκριμένη εποχή, όπως τους Υπομειόνες, τους Νεοδαμώδεις κ.ά. (Σ.τ.Ε.)

Στην ιστοριογραφική παράδοση 4ου π.Χ. αιώνας ορίζεται συμβατικά η περίοδος από το τέλος του Πελοποννησιακού πολέμου (404 π.Χ.) μέχρι το θάνατο του Μεγάλου Αλεξάνδρου (323 π.Χ.). Η εποχή αυτή αποτελεί κομβικό σημείο ανάμεσα σε δύο πολύ διαφορετικές περιόδους – τον 5ο αιώνα, της ακμής των ελληνικών πόλεων, και την ελληνιστική περίοδο, των μεγάλων βασιλείων και της παγκόσμιας κυριαρχίας του ελληνισμού. Η μελέτη του 4ου αιώνα αποτελεί απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση τόσο της κλασικής όσο και της ελληνιστικής εποχής των οποίων αποτελεί συνδετικό κρίκο.

Το βιβλίο αυτό αξιοποιώντας τα διαθέσιμα στοιχεία από τις γραμματειακές πηγές, τις επιγραφές και την αρχαιολογική έρευνα προσπαθεί να συνθέσει την εικόνα της ενδιαφέρουσας αυτής περιόδου συνοπτικά και περιεκτικά. Σύμφωνα με τον Carlier, ο 4ος αιώνας υπήρξε μια ιστορική περίοδος πλούσια σε γόνιμες πολιτικές και πολιτιστικές εξελίξεις και όχι μια εποχή «κρίσης» και «παρακμής».

Ο **Pierre Carlier** είναι καθηγητής της ελληνικής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Paris X-Nanterre. Έχει εκδώσει τα βιβλία *La Royauté en Grèce avant Alexandre* (1984), *Démosthène* (1990), *Le IVe siècle avant Jésus-Christ. Approches historiographiques* (1996) και *Homère* (1999).

ISBN 978-960-375-792-4

ΒΟΗΘ. ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΣ 3792